

A büntetőjogi bűnösség fogalmi iránzatairól

I. A bűnösség funkcióiról

A bűnösség, mint az anyagi büntetőjog egyik központi fogalma, különböző funkciókat tölt be. A *bűnösségi elv* alkotmányjogi, illetve kriminálpolitikai szempontból egyrészt a jogállamiságból és az emberi méltóság védelmének alkotmányos követelményéből vezethető le. Másrészt a bűnösségi elv az anyagi büntetőjog egészének kialakítására és a büntetőjogi felelősség szubjektív feltételeire vonatkozó irányadó princípium. A bűnösség annak az alapja, hogy az elkövető az általa elkövetett tényállásszerű és jogellenes cselekményéért az állami büntetés révén személyesen felelőssé tehető. A bűnösség egyrészt a büntethetőség előfeltétele, másrészt a büntetéskiszabás mértéke / mércéje. A bűnösség ezen kettős jelentősége jelenti a bűnösségi elvet. Ennek a princípiumnak mindkét aspektusát a német és hazai hatályos jog szabályozza, továbbá alkotmányjogi rangú elv is.²

A *bűnösségi eszme* a bűnösségi elvnek is alapul szolgál, e tekintetben a bűnösségről mint az állami büntetőhatalom alapjáról és határáról van szó, és ezáltal a büntetés jogigazolásának kérdéséről. Ebben az összefüggésben a bűnösségi elv és bűnösségi eszme logikus előfeltétele az emberi akaratszabadság, az ember döntési szabadságának problémaköre.³

Büntetőjog-dogmatikai értelemben, a bűnösségben azon ismérvek foglalhatóak össze, amelyekről a tényállásszerű és (büntető)jogellenes cselekmény(ek) személyes beszámítása függ. A bűnösségi eszmétől eltérően, itt a bűnösségről, mint a bűncselekmény-fogalom eleméről, vagyis a szubjektív beszámítási (elő)feltételek összességéről van szó, amely(ek) ezáltal és egyúttal a pozitív jog alapján az elkövetővel szembeni büntetés elrendelését megalapozzák vagy kizárják.

A *büntetéskiszabás* körében a bűncselekmény szándékos vagy gondatlan megvalósítását a törvényhozó eltérő büntetési kerettel már értékeli a bűncselekmény büntetési tételének megállapításánál. Így a bűnösség önmagában a büntetés kiszabásánál nem értékelendő, azonban jelentőséget kaphat a bűnösség különböző foka, a szándékos és a gondatlan bűnösség intenzitása.⁴

A következőkben az akaratszabadság kérdéskörét követően *csak a büntetőjog-dogmatikai értelemben értendő bűnösségről* lesz szó a német és a magyar büntetőjogban, lényegi áttekintés keretében.

II. Bűnösség és akaratszabadság

A bűnösségi elvnek, különösen a bűnösség normatív felfogásának logikus előfeltétele az emberi akaratszabadság, hiszen a bűnelkövető felé történő szemrehányásnak és büntetés kiszabásának csak akkor van értelme, ha a bűnelkövető viszonylag szabadon dönthetett a jogszerű és

¹ egyetemi tanár, SZTE-ÁJTK Bűnügyi Tudományok Intézet

² Vö. Maurach, Reinhard – Zipf, Heinz: Strafrecht Allgemeiner Teil. Teilband 1. 7. Aufl. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1987. 401-405.o.; 432. o.; Jescheck, Hans-Heinrich – Weigend, Thomas: Lehrbuch der Strafrechts. Allgemeiner Teil. 5. Aufl. Duncker - Humblot, Berlin, 1996. 407. o.; Nagy Ferenc: Anyagi büntetőjog. Általános rész I. Iurisperitus Bt., Szeged, 2014. 80-81. o.

³ Hazai szakirodalmunkban Kis Norbert szerint: „Az európai dogmatika örökzöld objektivistá-szubjektivistá vitája a bűnösségi vélelmek és fikciók körül, a büntetőjogi felelősség objektív vagy szubjektív természetéről, a büntetőjog alapelvéről folyik.” Kis Norbert: Gondolatok a bűnösségi elv hanyatlásáról. In Gellér Balázs (szerk.): Györgyi Kálmán ünnepi kötet. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004. 330. o.

⁴ Vö. Jescheck – Weigend: i.m. 408-412. o.; Eisele, Jörg: Vorbem. §§ 13. ff. In Schönke, A. – Schröder, H.: Strafgesetzbuch Kommentar 29. Aufl. C.H. Beck, München, 2014. 188-190. o.; Nagy 2014, 83-84. o.

a jogtalan magatartás között.⁵ Az emberi akaratszabadság megléte hagyományosan és régóta vitatott, és ebből következően alapvetően két pozíció, az indeterminizmus és a determinizmus, illetve ezek alváltozatainak képviselői állnak szemben egymással.⁶ Az akaratszabadság léte vagy nem léte nem bizonyítható, mivel a szabad akarat az alkalmazott módszerekkel egyáltalán nem megragadható, és nincsenek megdönthetetlen bizonyítékok.⁷

Az ember magatartás-irányítási képességének nem mondanak ellent azonban az újabb agykutatási eredmények sem. Bár a neurobiológiai ismeretek alapján az utolsó cselekvési döntést az öntudatlanul működő emocionális tapasztalati emlékezés (a limbikus rendszer) mérhetően egytől két másodpercig tartóan hozza meg, még mielőtt az ember ezt saját döntéseként tudatosan érzékelné. Azonban nincs bizonyíték arra vonatkozóan, hogy az emberi tudat ezen mérhető neuronális folyamat létrejöttére semmilyen befolyással ne lenne.⁸

Jellemzőnek is tekinthető az amerikai neurobiológus *Benjamin Libet*nek az akaratszabadság bizonyíthatóságával kapcsolatos alapvető kísérlete (1983) utáni nyilatkozata, amely szerint a szabad akarat léte „éppúgy jó, ha nem jobb tudományos opció, mint a determinista teória általi tagadása.” Vagyis a determinizmus éppúgy, mint az indeterminizmus ugyanúgy nem bizonyítható.⁹ Továbbá a szabadságélmény tudományos vizsgálata nem lehetséges, mivel nem objektív metódusokkal megfigyelhető jelenségről van szó.¹⁰ Vagyis mivel az emberi akaratszabadság létezésének bizonyítása az eddigiekben nem történt meg, így a büntetőjognak a felelősség a bűnösség alapjául saját koncepciója és rendszere kell, hogy szolgáljon. Jóllehet az akaratszabadság problémáját nem a büntetőjog-tudomány feladata megoldani, de kénytelen e vitakérdésben állást foglalni.¹¹

A hazai és német büntetőjogi szakirodalomban régóta képviselt és ma is meghatározónak tekinthető az a nézet, hogy az emberi cselekmények általános törvényszerűsége és okozatossága „nem zárja ki az önelhatározási képességet, a cselekvés relatív szabadságát.”¹² *Angyal* is a mérsékelt indeterminizmus híve, aki a felelősség alapját „az egyénnek szabad elhatározási képességében” látja, de a cselekmények, így a bűncselekmény létrejötte sem független a különböző tényezőktől.¹³ *Vámbéry* viszont „agyónbírálja az indeterminizmust”,¹⁴ és odajut, hogy a „determinizmus is elismeri az akarat szabadságát, csak hogy szabadság alatt mást ért, mint az indeterminizmus. Számára a szabadság abban áll, hogy az ember akaratelhatározásában a pszichikai tényezők, s különösen az erkölcsi képzetek szabadon érvényesülhetnek.”¹⁵ Tehát *Vámbéry* is lényegében elfogadja a mérsékelt indeterminizmus tételeit, de azért büszkén hirdeti a determinista pártállását.¹⁶

Az *akaratszabadság* tekintetében a szabadság fogalom alatt természetesen nem a szigorú értelemben vett indeterminizmus értendő mint a cselekvés teljes feltétel-nélkülisége és spontenitása, hanem szabadságként pozitív értelemben az, hogy az ember mint többretegű lény a kauzális determinánsok „felülvizsgálatának” (Überdetermination) képességével rendelkezik. Tehát az akaratszabadság arra vonatkozó képesség, hogy magunkat értelem szerint meghatározhassuk. „Az akaratszabadság szabadság a vak, értelem-indifferens kauzális kényszerhelyzettől az értelem szerinti

⁵ Vö. Jescheck – Weigend: i.m. 407-408. o.

⁶ Vö. Nagy 2014: 83. o.; Tóth J. Zoltán: Bűn, büntetés, szabad akarat. Jogelméleti Szemle 2008/4.

⁷ Lenckner, Theodor – Eisele, Jörg.: Vorbem. §§ 13. ff. In Schönke, A. – Schröder, H.: Strafgesetzbuch Kommentar 28. Aufl. C. H. Beck, München, 2010. 183. o.

⁸ Wessels, Johannes – Beulke, Werner – Satzger, Helmut: Strafrecht Allgemeiner Teil. 43. Aufl. C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 2013. 155. o.

⁹ Roxin: i.m. 872. p.

¹⁰ Burkhardt, Björn: Wie ist es, ein Mensch zu sein? In: Arnold, Jörg: et al. (Hrsg.): Menschengerechtes Strafrecht. Festschrift für Albin Eser. C. H. Beck, München, 2005. 80-81. o.

¹¹ Vö. Finkey Ferencz: A magyar büntetőjog tankönyve. 4. kiadás. Grill, Budapest, 1914. 146. o.

¹² Finkey: i.m. 147. o.

¹³ Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. 3. kiadás. Athenaeum, Budapest, 1920. 47. o.

¹⁴ Finkey: i.m. 148. p.

¹⁵ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog I. Grill, Budapest, 1913. 47. o.

¹⁶ Vö. Finkey: i.m. 148. o.

önmeghatározásig.”¹⁷ Továbbá a cselekmény meghatározhatósága az ember azon képességén alapul, hogy a rá ható ösztönzéseket kontrollálni és a döntését értelmi tartalom, érték és normák által irányítani tudja.¹⁸

A magyar szellemi életben a korábbi időszakban hosszas tudományos vita bontakozott ki e témakör kapcsán, s e vita eredményeiből azt a nézetet tartjuk figyelemre méltónak, amely szerint a felelősség ontológiai alapja az alternatív szerkezetű, konkrét társadalmi szituációkban meglevő objektív választási lehetőség. A felelősség ezen ontológiai (létbeni, való életbeni) alapjának hiánya esetén szubjektív felelősségről nem beszélhetünk. A mindennapi lét folyamataiba azonban az ember maga is meghatározó, az objektíve alternatív szerkezetű szituációkban választásaival felelős személyiségként létezik.¹⁹ Vagyis egyet kell érteni azzal a felfogással, amely az ember döntési szabadságában, és ezzel a másként cselekvés lehetőségében a büntetőjogi bűnösség előfeltételét is látja. A bűnösség elvén felépülő büntetőjog legitimitációjának kérdése is ezzel fennáll.²⁰

Ma tehát általánosan elfogadott elképzelés, hogy az ember számára van alapvető választási lehetőség és szabad döntési mező, a társadalmi valóságban az emberek önmagukat indetermináltként élik meg, fogják fel és kezelik. Éppen ezért definiálja az ember magát, mint szabad és felelős lényt. Hatásosan bizonyítja ezt sokszorosan áldozattételi és soha el nem nyomható harca a szabadságért, a szabadságideálért.²¹ Vagyis a felnőtt és szellemileg átlagosan egészséges ember felelősségére vonatkozó meggyőződés a büntetőjogban a társadalmi és erkölcsi tudatunk kétségbevonhatatlan realitása, illetve ennek tételezése. Az állam emiatt jogosult is a bűnösségi elvnek mint a büntethetőség előfeltételének az érvényesítésére.²²

A fenti nézetekkel szemben az akaratszabadság kérdésessé tételével hozható összefüggésbe *Eduard Kohlrausch* (1874-1948) sokat idézett kritikai kitétele, hogy a bűnösség, mint individuális képesség egy „államilag szükséges fikció” („staatsnotwendige Fiktion”).²³ Ez a kijelentés azonban korrekcióra szorul, mivel a bűnösség az állami büntetőhatalom, az állami büntetés túlkapásai ellen irányuló szabadság-garantáló tézis/tétel.²⁴

Jakobs pedig az akaratszabadság irrelevanciáját emeli ki. Szerinte a bűnössé váláshoz olyan jellegű szociálpszichológiai valószínűség (plauzibilitás) tartozik, hogy általános készség álljon fenn a felelősség elismerésére abban a szituációban, amelyben a tettes van. Ez a készség a felelősség mértékének elfogadásán alapul, és az arra vonatkozó feltevéstől függetlenül fennáll, hogy vajon a tettes a cselekménye során szabad akarattal járt-e el. *Jakobs* érvelése értelmében az általános jellegű akaratszabadság-fogalomnak nincsen társadalmi dimenziója, a fogalom csak abban az esetben válik szükségessé, ha a bűnösségi ítélettel önmagában nemcsak társadalmi hatás érhető el, hanem az egyén negatív (le)értékelése is (felróhatóság).²⁵

Azonban az is leszögezhető, hogy a büntetőjogban a bűnösség, a szubjektív beszámítás problémája nem kötődik szorosan a determinizmus-indeterminizmus vitatott kérdésköréhez. Az akaratszabadság-bűnösség tételezésnek lényegi kiindulópontja valójában az a tény, hogy minden nagyobb és kisebb emberi közösségben/csoportban a közösség/csoport egyes tagjainak a cselekményei szubjektíve beszámítandók és az akaratszabadság problémájára tekintet nélkül felelősséggel tartoznak. A cselekmények szubjektív beszámítása, a bűnösség, a tettéért felelőssé tétel

¹⁷ Welzel, Hans: *Das Deutsche Strafrecht*. 11. Aufl. Walter de Gruyter, Berlin, 1969. 148. o.: „Willensfreiheit ist die Fähigkeit, sinnmäßig sich bestimmen zu können. Sie ist die Freiheit vom blinden, sinnindifferenten kausalen Zwang zu sinnmäßiger Selbstbestimmung.”

¹⁸ Jescheck – Weigend: i.m. 410. o.

¹⁹ Bihari Mihály nézetét lásd in: Asztalos László – Gönczöl Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. KJK-MTA JI, Budapest, 1980.

²⁰ Eisele: i.m. 189. o.

²¹ Hirsch, Hans Joachim: *Das Schuldprinzip und seine Funktion im Strafrecht*. In *ZStW* 106 (1994) 759-764. o.

²² Jescheck – Weigend: i.m. 412. p.

²³ Idézi: Haft, Fritjof: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 9. Aufl. C.H. Beck, München, 2004. 118-119. o.

²⁴ Roxin: i.m. 874. o.

²⁵ Jakobs, Günther: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 2. Aufl. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1993. 484-485. o.

az emberek közötti magatartás magától értetődő szervező-rendező elve. A kérdés inkább az lehet, hogy az adott esetben miért nem vonható valaki felelősségre.²⁶

III. A pszichológiai bűnösségfogalom létrejöttéről és értékeléséről a német büntetőjogban

A bűnösségi tan kora újkori alakulására mindenekelőtt a természetjog felfogása volt befolyással. Így *Samuel Pufendorf* (1634-1694), aki a beszámítás (*imputatio*) fogalmát, az első fejlődésképes gondolati formát megalkotta.²⁷ Későbbiekben különbséget tettek az *imputatio facti*, az objektív (külvilági tett-) beszámítás, és az *imputatio iuris*, a szubjektív (személyes felelősségi) beszámítás között. Az viszont nem világos, nem tisztázott, hogy az *imputatio iuris* fogalma helyébe milyen okokra visszavezethetően lépett a bűnösség kategóriája (fordítási hibának vagy ideológiai alkalmasságának vagy más körülmény(ek)nek köszönhetően).²⁸ Létezik azonban olyan vélemény is, amely a „bűnösség” szó tudományos rendszerfogalmi használatának alkalmasságát vonja egyértelműen kétségbe. Mindezt azzal indokolván, hogy a bűnösség pontatlan és diffúz kifejezés, amely többszörös és lényeges félreértések forrása, mint ahogy azt a bűnösségi dogmatörténet is mutatja.²⁹

A további fejlődést illetően a büntetőjogi dogmatika a bűncselekmény fogalmán belül élesen különböztetett a jogtalanság / jogellenesség és a bűnösség között. A jogtalansághoz kizárólag a cselekmény objektív-külvilági ismérvei tartoztak, míg a szubjektív lelki / pszichés momentumok a bűnösséget jelentették.³⁰ Ennek gondolati alapja a kauzális cselekménytan volt, amely a cselekményt, mint tisztán külső kauzális folyamatot élesen elválasztotta a szubjektív akarati tartalomtól, így minden „külső” a jogellenességhez / jogtalansághoz, minden „belső” a bűnösséghez tartozott. Az 1884. évi második kiadású liszti tankönyvben a jogtalanság / jogellenesség és a bűnösség különválasztása az objektív és szubjektív szempontból első ízben valósult meg világosan.³¹

A XIX. század végére a bűnösség büntetőjog-dogmatikai fogalma egyértelműen elhatárolódott a jogellenességtől / jogtalanságtól. Az objektív jogellenességtől elkülönülő szubjektív bűnösségnek önálló bűncselekmény fogalmi elemmé válása után magát a cselekményt már nem jellemezhetette bűnösség. Ennek következtében létrejött kauzális cselekménytan különbséget tett a magatartást vezérlő akarati forma, és az akarat tartalma között. Eszerint a cselekmény fogalmához csupán az akarati forma, az akaratlagosság tartozik hozzá, míg az akarat tartalma a bűnösség szempontjából jut jelentőséghez.³² A bűnösség ebben a formában és szellemben lett összetevője a *von Liszt és Beling* által kifejlesztett három tagból álló bűncselekmény-fogalomnak. Vagyis a bűnösséget kizárólag a szubjektív momentumok alapozzák meg. Az irányadó múltbeli német szerzők a bűnösségen ilyen módon lelki folyamatot / faktumot értettek. *Ernst von Beling* (1866-1932) szerint

²⁶ Vö. Naucke, Wolfgang: *Strafrecht Eine Einführung*. 10. Aufl. Luchterhand, Neuwied u. Kriftel, 2002. 238-239. o.

²⁷ Jescheck, Hans-Heinrich: *Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner*, Teil 4. Aufl. Duncker & Humblot, Berlin, 1988. 377. o.

²⁸ Otto, Harro: *Grundkurs Strafrecht. Allgemeine Strafrechtslehre*. 7. Aufl. De Gruyter Recht, Berlin, 2004. 205. o.

²⁹ Achenbach, Hans: *Individuelle Zurechnung, Verantwortlichkeit, Schuld*, in: Schünemann, Bernd (Hrsg.): *Grundfragen des modernen Strafrechtssystems*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1984. 137. o.; A magyar szakirodalomban szintén megjelent már korábban az a gondolat, hogy „a »bűnösség« elsősorban nem jogtani fogalom, hanem életfogalom”, amelyet a laikus és tudós világ is „többnyire kellően végig nem gondolt értelemben” használ. Vagyis a bűnösség megjelölésnek a jogi dogmatikában „közelfogadott értelme nincsen.” Vö. Degré Lajos: *Adalék a bűnösség-fogalom tanához*. Pestvidéki Nyomda, Vác, 1911. 7. o.

³⁰ Otto: i.m. 205-207. o.; Sinn, Arndt: *Die Unterscheidung von Unrecht und Schuld und ihre Bedeutung für die Lehre von der Straftat*. in: Gropp W. – Lipp, M. – Steiger, H. (Hrsg.): *Rechtswissenschaft im Wandel*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2007. 325-326. o. Nagy Ferenc: *A jogtalanság (jogellenesség) és a bűnösség elválasztásáról*. In *Jogtudományi Közlöny* 2008/6. 292-299. o.

³¹ Vö. Welzel, Hans: *Das Deutsche Strafrecht*. 11. Aufl. Walter de Gruyter, Berlin, 1969. 59-60. o.; Nagy 2008: 297. o.

³² Stratenwerth, Günter – Kühlen, Lothar: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 6. Aufl. Verlag Franz Vahlen, München, 2011. 87. o. Nagy 2014: 145. o.

„A bűnösség a tettesnek a cselekményéhez fűződő pszichikai kapcsolata, annak objektív jelentőségében, a valóság lelki tükörképében.”³³

Franz von Liszt (1851-1919) tankönyvi megfogalmazása szerint a bűnösség a tettes szubjektív kapcsolata a bekövetkezett jogellenes eredményhez, amelyhez jogi felelősség kapcsolódik.³⁴ Lisztnél a bűnösség az elkövető beszámítási képességéből és a szándékosságból, illetve a gondatlanságból állt. Liszt azonban a 18. kiadású tankönyve óta a pszichológiai bűnösségfogalomtól eltérően a bűnösséget materiálisan a tettes antiszociális érzületeként értette.³⁵ Eszerint a *bűnösség formálisan* az elkövető felelőssége az általa elkövetett jogellenes cselekményért. A cselekmény és az elkövető között fennálló szubjektív kapcsolat jelenti a bűnösséget materiális értelemben. Ez úgy határozható meg, mint az elkövetett cselekményből (antiszociális magatartásból) felismerhető elkövetői antiszociális érzület.

A századforduló körüli időszakban olyan fordulat következett be, amely a tudományos pozitívizmustól történő elforduláshoz és az újkantianizmus tanaihoz való odaforduláshoz vezetett. Ez a büntetőjogban azt eredményezte, hogy a megfigyelő és leíró jellegű természettudományi módszer helyébe az értékelő jellegű társadalomtudományi, illetve "szellem" tudományi módszer lépett.

A tudományos pozitívizmus jogi gondolkodásából keletkezett pszichológiai bűnösségfogalom rövidesen elégtelennek bizonyul, mert nem ad felvilágosítást / útbaigazítást arra, hogy *milyen* pszichikus kapcsolat tekinthető büntetőjogilag relevánsnak; és *miért* alapozza meg, illetve a hiánya miatt zárja ki a bűnösséget. Így nem magyarázható az, miként az elkövető, ha szándékosan cselekszik, tehát pszichikus kapcsolata létesül az eredményhez, bűnösség nélküli kell, hogy legyen, ha ő elmebeteg vagy a bűnösséget kizáró végszükségben jár el. A hanyag gondatlanság bűnösségi tartalmát sem alapozhatja meg a pszichológiai bűnösségfogalom, mivel *itt az eredményhez fűződő tényleges pszichés kapcsolat épp hiányzik.*³⁶

A pszichológiai bűnösségnél hiányzik a felróhatóság és a szemrehányást tartalmazó bűnösségi ítélet momentuma. Ezeknek az elemeknek, amelyek bizonyosan a bűnösséghez és a bűnösségi ítélethez tartoznak, a tisztán pszichológiai bűnösségfogalomban nincs helyük. Már Reinhard Frank részéről is utalás történik továbbá arra, hogy a pszichológiai bűnösségfogalom nincs abban a helyzetben, hogy a bűnösséget kizáró okokat megmagyarázza. Ha a tettest súlyos fenyegetéssel büntetendő magatartás végrehajtására kényszerítik, úgy a tetthez fűződő pszichés kapcsolat bizonyára fennáll. A tettes tényállás-kimerítő magatartást akar elkövetni a saját kényszerhelyzetből való kijutása érdekében. Mégis a bűnösség el kell, hogy essen. Már ez a gondolat is mutatja, hogy a bűnösséghez nem csupán pszichológiai, hanem értékelő (azaz normatív) elemnek is tartoznia kell. Ez a felismerés a XX. század elején általánosan érvényesül a német büntetőjogban és a pszichológiainak az ún. komplex / normatív bűnösségfogalommal való felváltásához vezetett.³⁷

IV. A normatív / komplex bűnösség-felfogás német "felfedezéséről"

Ebben a változásban úttörő szerepet játszott Reinhard Frank (1860-1934) a „normatív

³³ „Schuld besteht in der psychischen Beziehung des Täters zur Tat in ihrer objektiven Bedeutung, im seelischen Spiegelbild von der Wirklichkeit.” Beling az 1906. évi Die Lehre vom Verbrechen című munkájából idézi Stratenwerth, Günter: Strafrecht Allgemeiner Teil I. 4. Aufl. Carl Heymanns Verlag, Köln, 2000. 212. o.

³⁴ Vö. Liszt v., Franz: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. 12-13. Aufl. J. Guttentag, Berlin, 1903. 158-159. p.; Jescheck – Weigend: i.m. 420. p.; Nagy Ferenc – Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 1988. 162. o.

³⁵ „[...] die aus der begangenen Tat (dem antisozialen Verhalten) erkennbare antisoziale Gesinnung des Täters.” Liszt v., Franz: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. 19. Aufl. J. Guttentag, Berlin, 1912. 162-163. o.

³⁶ Jescheck – Weigend: i.m. 420. o.; Radbruch, Gustav: Über den Schuldbegriff. In Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. (ZStW) 24 (1904) 333. o.

³⁷ Baumann, Jürgen – Weber, Ulrich – Mitsch, Wolfgang: Strafrecht Allgemeiner Teil. 11. Aufl. Verlag Gieseking, Bielefeld, 2003. 432. o.

bűnösségfogalom megalapítójaként”, bár nem egyszeri „felfedezésről” volt szó, hanem a rendszerbeli és az érdemi megvilágítások egész soráról.³⁸

Frank az 1907. évi alapvető munkájában abból a megfigyelésből indult ki, hogy a fokozatosan elismert bűnösséget kizáró végszükség a pszichológiai bűnösségfogalommal nem volt magyarázható. Mivel a bűnösségfogalom nem mást foglal magában, mint a szándékosság és gondatlanság együttesét, és ez az eredmény tudatos vagy könnyelmű okozásában áll, úgy egészen érthetetlen marad, miként zárhatná ki a bűnösséget kizáró végszükség a bűnösséget. Végtére is a végszükségben eljáró elkövető is tudja, mit tesz. Szándékosságát kétségbe vonni / elvitatni, egyszerűen logikátlan.

Továbbá a beszámítási képességet nem a bűnösség előfeltételének, hanem a bűnösséghez tartozónak ítélte. A pszichológiai felfogás elleni további kifogása az volt, hogy a hanyagság esetében nincs tényleges pszichés kapcsolat az elkövető és a bűncselekménye között, és amennyiben ezt a bűnösségi formát meg akarjuk tartani, más bűnösségi fogalomhoz kell eljutni. *Frank* következtetése az volt, hogy a bűnösség nem csak pszichikai kapcsolat, hanem három egyenrangú elemből összeálló kategória:

- az elkövető normális szellemi állapota, azaz a beszámítási képesség,
- az elkövető konkrét pszichikai kapcsolata a cselekményhez, vagy ennek a lehetősége, vagyis a szándékosság vagy a gondatlanság,
- a körülmények normális adottsága, ami között az elkövető cselekszik, azaz a bűnösséget kizáró okok hiánya.³⁹

Az említett bűnösségi elemek lényegi összefoglalására a *felróhatóság* fogalma szolgált. *Frank* híressé vált meghatározása szerint a bűnösség felróhatóság: a tiltott magatartás bűnösnek valakinek csak akkor számítható be, csak akkor írható a terhére, ha szemrehányás tehető neki, hogy azt választotta, hogy azt elkövette.⁴⁰

V. A finális bűnösségi teóriáról

A *finális teória* fő képviselőjének *Hans Welzelnek*⁴¹ (1904-1977) a kiindulópontja a finális emberi cselekmény, s erre épül rá a jogi értékelő struktúra. Welzel cselekménytanának központi tézise szerint az ember az életét a cselekvése révén az ész / értelem („Sinn”) a cél („Zweck”) és az érték („Wert”) irányában alakítja. A cselekmény e szerint nemcsak az akarati impulzus által kiváltott külső kauzális történés, hanem a céltevékenység kifejtése („Ausübung der Zweckmäßigkeit”). A finalitás: tudatosan a cél által irányított tevékenykedés („bewusst vom Ziel her gelenktes Wirken”).⁴²

Ami *Welzel* rendszerét közelebbről illeti, a tényállásszerűség és a jogellenesség egy közös főfogalom, a jogtalanság körébe kerül. A szándékosságot és a gondatlanságot a bűnösségből közvetlenül a tényállásszerűségbe helyezi, ezáltal azonban azok a jogtalanság alkotórészeivé válnak. Így azzal a korábbi felfogással szemben, amely az objektív jogellenesség és a szubjektív jogellenességi elemek viszonyát szabály s kivétel alapján értelmezte, a finalizmus magát a jogtalanságot elvileg is szubjektivizálta. Másfelől a szándékosságnak és a gondatlanságnak a bűnösség köréből való kikerülésével a korábban a pszichés viszonyt is felölelő pszichológiai-

³⁸ Vö. Mezger, Edmund: Strafrecht. Ein Lehrbuch. Duncker & Humblot, München u. Leipzig, 1931. 250. o.

³⁹ Frank, Reinhard: Über den Aufbau des Schuldbegriffs című, a Gießener Festschriftben és különnyomatként is 1907-ben megjelent tanulmányából idéz Roxin: i.m. 856-857. o.; Gropp, Walter: Strafrecht Allgemeiner Teil., 4. Aufl. Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, 2015. 270. o.

⁴⁰ Frank bűnösségi definíciója a normatív tan értelmében: „Ein verbotenes Verhalten ist jemandem dann zur Schuld zuzurechnen, wenn man ihm einen Vorwurf daraus machen kann, daß es eingeschlagen hat.” Idézi: Haft: i.m. 23. o.

⁴¹ Welzel 1936-tól Göttingenben majd 1951-től Bonnban volt egyetemi tanár, büntetőjogász, jogfilozófus. Welzel nagyszámú meghatározó tudományos művei / közleményei közül kiemelendő a büntetőjogi tankönyve, így az utolsó 11. kiadása 1969-ből. Vö. Haft: i.m. 23. o.

⁴² Vö. Lenckner – Eisele: i.m. 144. o.

normatív (komplex) bűnösség alapvető lélektani tartalmától teljesen megfosztott, tisztán normatív kategóriává vált (Welzelnél a bűnösség elemei a beszámítási képesség, a jogellenesség tudatának a lehetősége és az elvárhatóság).⁴³

A pszichológiai elem, amely a pszichológiai bűnösségfogalomban az egész bűnösséget alkotja, a finális bűnösségi felfogásban egészében eltűnt és a tényállásszerű cselekményhez vándorolt, amely így "finalitást" kapott. *Welzel* a hagyományos normatív tanhoz képest a tulajdonképpeni döntő vitapontot a következőkben látta. Ha a bűnösség a bűnös cselekvési akarat (tehát az értékelés tárgya + értékelés), úgy a szándékosság a bűnösséghez tartozik. Ha azonban csak a cselekvési akarat értékelése (csak ítélet, értékelés a tárgya nélkül), úgy a szándékosság soha nem tartozik a bűnösséghez. Egyedül ezen kérdés eldöntésétől a bűncselekményi rendszer egész felépítése függ. Az e kérdéssel kapcsolatos állásfoglalás sok dogmatikai vitakérdést érint. Így nagy jelentőségű a tévedés tanára (Vorsatztheorie vagy Schuldtheorie) is.⁴⁴

A *finális bűncselekménytani felfogásban* a jogi értékelő struktúra alapja az a nézet, hogy a szándékosság, mint a cselekmény irányának a meghatározója nem a bűnösséghez, hanem a jogtalansághoz tartozik. Ilyen átrendezés esetén azonban a dogmatika immanens logikájából következik, hogy nem juthat más osztályrész a gondatlanságnak sem. Más kérdés, hogy a finalista szemléletnek igazán a szándékos tevékenységről alkotott modell felel meg, amitől rendszertanilag is elkülönítve bajlódik a gondatlan, másrészt mulasztásos bűncselekményekkel.

A finális bűncselekménytani felfogástól eltérően a *finális cselekménytani* nem vált általánosan elfogadottá és uralkodó nézetté a németeknél. Annak, hogy a finális cselekménytani – bizonyos sikeres és előnyös megoldásai ellenére – egészében nem érvényesül(t), három döntő oka mutatható ki. Az egyik az, hogy a tisztán gondatlan deliktumok a tettesi cselekmény finalizmusából nem magyarázhatóak, hiszen a tényállásszerű eredmény nem a finális tettesi irányítás nyomán keletkezik / következik. A másik ok az, hogy a finális cselekménytani felmondja a szolgáltatást a mulasztásos bűncselekményeknél, hiszen a mulasztó nem irányít kauzális folyamatot, hanem számára és terhére épp azt róják fel, miszerint a tőle függetlenül megvalósuló kauzális folyamatba nem avatkozott bele. Harmadrészt a finális cselekménytani ellen felhozható, hogy ontológiai adottságból, tehát pusztán a létezésből, a kauzalitásból vagy a finalitásból *Sollen* nem vezethető le.⁴⁵

Welzel finális tana tehát szembefordult a dogmatikai fogalmak elrendezésének hagyományos rendjével, és jelentős szisztematikai fellendülést hozott. Azon ontológiai alap, amelyre *Welzel* a finalizmust építette, a pozitív jogtól való viszonylagos függetlenségét nyerte el, és így kritikai hangsúlyokat, s distanciát engedett meg és feltételezett.

Az is leszögezhető, hogy *Welzel* a II. világháború után több mint negyedszázadon át jelentős mértékben uralta a büntetőjog-dogmatikai diszkussziót, főleg a cselekmény (*Pufendorf*) újrafelfedezésével és a finális tannal, mint a dogmatikai rendszer át- és újra rendezésének vezéralakjaként.⁴⁶

A német büntetőjogi dogmatika *Welzel* halála után elveszítette érdeklődését a finális cselekménytani iránt és a belőle folyó következtetéseket más levezetéssel oldotta meg.

⁴³ Welzel: i.m. 48., 59-77. o.; Tokaji Géza: A bűncselekménytani alapjai a magyar büntetőjogban. KJK, Budapest, 1984. 30-34. o.; Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. HVG-ORAC, Budapest, 2010. 90-91. p.; Nagy 2014: 137-138. p.

⁴⁴ Vö. Welzel: i.m. 140. p., aki szerint már Dohna élesen különbséget tett a cselekvési akarat, mint az "értékelés tárgya" és a "tárgy értékelése", azaz az elkövető motivációjának megítélése között. A hazai szakirodalomban már Viski felismerte – Welzel nyomán –, hogy Dohna tette meg először a döntő lépést, amely szerint a bűnösségi ítéletnél egy értékelés eredményével van dolgunk, és ő választotta el élesen egymástól magát az értékelést és az értékelés tárgyát, a bűnösség fogalmát ezáltal a tárgy értékelésére korlátozva. Dohna elgondolásait vitte tovább a finális teória. Vö. Viski László: Szándékosság és társdalomra veszélyesség. KJK, Budapest, 1959. 94-95. o.

⁴⁵ Jescheck – Weigend: i.m. 243. p.

⁴⁶ Hirsch, Hans Joachim: Zum 100. Geburtstag von Hans Welzel. In ZStW (116) 2004/1. 1-14. o.

VI. Újabb bűnösségtani német tendenciákról

A finális, a tisztán normatív bűnösségfogalom konzekvenciája, hogy a bűnösség nem az elkövető fejében, hanem a külső értékelő, a bíró fejében rejtőzik. Valójában azonban a bűnösségi fogalom nem csak tisztán értékelően létezik, hanem mindenképp tárgyi-tartalmi ismérveket igényel.

Ezzel összefüggésben alakult ki a Frank által kifejlesztett és *Edmund Mezger* (1883-1962) által meghatározóan képviselt *kombinált* felfogás. Mezger szerint a büntetőjogi bűnösség először is egy meghatározott - rendszerint - pszichológiai tényállás, amelyhez az elkövetővel szembeni szemrehányás és ezáltal az elkövetővel szemben kiszabandó büntetés kapcsolódik. De a bűnösség egyúttal a bűnösségi tényállásról szóló értékítélet is.⁴⁷ Ez a bűnösségi felfogás a későbbiekben a "*komplex-bűnösségfogalom*" elnevezést kapta, mivel az a pszichikai és az értékelő elemeket egymás mellett tartotta, és nem volt abban az állapotban, hogy a bűnösséget tisztán értékítéletként fogja fel. Így a szándékosságot és a gondatlanságot a tényállásba és a bűnösség felépítésébe is bevonta.⁴⁸

Ugyancsak a finalizmussal kapcsolatos vitában alakult ki a „szándékosság kettős helyéről / funkciójáról” (*Doppelstellung / Doppelfunktion des Vorsatzes*) szóló tan, amely szerint a szándékosság a cselekmény irányának a meghatározójaként a jogellenességhez, a motivációs folyamat eredményeként pedig „érzületi értéktelenségként” (*Gesinnungsunwert*) a bűnösséghez tartozik.⁴⁹ Mint a magatartást irányító / kormányzó tényező a tényállásszerű cselekvési jogtalanság lényegi része, mint bűnösségi összetevő a bűnösséghez tartozó elkövetői akaratképződési folyamat végeredménye. Mivel a bűnösségben az elkövetett jogtalanság jellege és súlya visszatükröződik, a bűnösségi szemrehányás jellege és súlya számára is különbség, hogy vajon az elkövető a cselekményt szándékosan követte el vagy a jogtárgysértés elkerülésére irányuló gondosság hiányában gondatlanul. Továbbá a szándékosság és a gondatlanság is meghatározza mind a jogtalanságot, mind a bűnösséget.⁵⁰ A szándékosság és a gondatlanság fogalom a jogtalansági és a bűnösségi elemeket magában egyesíti kettős funkcióval:

- *A jogtalansági tényállásban* a szándékosság, mint elkövetési forma a cselekmény irányának meghatározója, amely az elkövető pszichés kapcsolatát foglalja magában a külső cselekményi történéshez.

- *Bűnösség körében* a szándékosság, mint bűnösségi forma a motivációs folyamat eredményeként / következményeként a felróhatósági értékeléssel jut kifejezésre.

Míg a *tényálláson belül* arról van szó, hogy a szándékos elkövetési módot a gondatlan magatartástól kell elhatárolni és megállapítani vajon a cselekvési akarat az objektív tényállási elemek realizálására irányul-e. *Bűnösség körében* az a kérdés, miért jutott el ezen megvalósítási akarathoz és vajon ez az elkövetői döntés a jogrend értékmeghatározásának ellentmond-e, azaz felróható-e.⁵¹

Roxin már nem az egyazon szándék kettős helye, hanem amellett foglal állást, hogy dogmatikailag két szándékfogalom létezik: a jogtalanság körében maradó tényállási szándék, továbbá a bűnösségi szándék, az értékelés eltérő jellegének megfelelően. A jogtalanság megállapításával a cselekmény értékelése a társadalomra való károosságára figyelemmel, míg a bűnösség megállapításával a felróhatóság szempontjából történik.⁵²

A bűnösség e német felfogás értelmében mindenképp *felróhatóság*.⁵³ A bűnösségi

⁴⁷ Mezger: i.m. 247-248. o.

⁴⁸ Vö. Maurach, Reinhart – Zipf, Heinz: Strafrecht Allgemeiner Teil. Teilband 1. 5. Aufl. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg – Karlsruhe, 1977. 440. p.; Maurach – Zipf: i.m. 408-410. o.; Roxin: i.m. 858. o.

⁴⁹ Wessels, Johannes – Beulke, Werner: Strafrecht Allgemeiner Teil. 37. Aufl. C.F. Müller Verlag, Heidelberg, 2007. 51-52. p.; Tokaji: i.m. 33. o.; Nagy 2010: 91. o.

⁵⁰ Jescheck – Weigend: i.m. 243. p.

⁵¹ Wessels, Johannes – Beulke, Werner – Satzger, Helmut: Strafrecht Allgemeiner Teil. 43. Aufl. C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 2013. 56-57. o.

⁵² Roxin: i.m. 205. o.

⁵³ A felróhatóság kifejezés a magyar jogban nem csupán a büntetőjog sajátja. Amennyiben a jogalkotó által jogellenessé nyilvánított magatartást a jogalany tudatos magatartásával megvalósítja, a jog e magatartást az elkövető terhére írja.

szemrehányás *lényegét* abban kell látni, hogy az elkövető jogellenesen cselekedett, jóllehet a konkrét körülmények között képes volt, a jogi kötelezettség teljesítésére, azaz a normának megfelelő magatartás elhatározására és követésére.

Ez a szemrehányás a mai uralkodó és találó nézet szerint nem az etikai indeterminizmusból levezetett rosszállás az egyéni erkölcsi hibázás miatt, hanem csak társadalmi / szociális helytelenítés a magatartási követelmények elmaradása miatt. Az emberi szabadságot elismerő állam ugyanis a polgárainak normális motiválhatóság folytán a békés társadalmi együttélés alapfeltételeként társadalmi normákat szükséges felállítania (*ún. szociális bűnösségfogalom*).⁵⁴

VII. A bűnösség funkcionális felfogásáról

A németeknél a bűncselekmény fogalmi elemeit, dogmatikai kritériumait illetően alapvetően két büntetőjogi / dogmatikai rendszer fejlődött ki napjainkra: egyrészt a kauzális, finális (ontológiai), másrészt a funkcionális (normatív).

A finalizmusnak és a metodológiájának bizonyos elutasítása nyomán a legutóbbi időszakban a funkcionalizmus is némi fellendülést ért el. A funkcionális szemléletmód értelmében a bűnösség elemei oly módon módosulnak, hogy a bűnösség csak akkor áll fenn, ha az a preventív büntetési célokkal összeegyeztethető. Ez az elméleti koncepció két eltérő irányban halad manapság.

Az egyik *Claus Roxin* „cél-racionális” (zweckrational) tanaira épül, aki a büntetőjogot a kriminálpolitika, a kriminálpolitikai célok felé igazítja és a finalizmus deduktív-axiomatikus módszerétől eltávolodik. *Roxin* – a felfogása értelmében – a bűnösség helyébe a büntetőjogi felelősséget állítja, amely egyrészt a bűnösség kategóriájából, másrészt a büntetőjogi megbüntetés preventív szükségességéből áll össze. Etekintetben a bűnösséget kizáró okokat a bűnösségnél helyezi el, de pl. a bűnösséget kizáró végszükség esetében hiányzik a megbüntetés preventív szükségessége.⁵⁵

A funkcionalizmus másik iránya túlnyomórészt *Günther Jakobs* tanaira épül, akinek kritikája a finalizmus ontológiai módszerére vonatkozik. *Jakobs* a büntetőjog logikai-objektív struktúrájával kapcsolatban álló törvényhozással és tudománnyal összefüggésben hangsúlyozza, hogy az ontológiára hivatkozó dogmatika hanyatlásának vagyunk a tanúi. *Jakobs* számára a bűnösség "célmeghatározott", vagyis csak a cél adja meg a bűnösség tartalmát. E cél meghatározáshoz a büntetőjog generálpreventív komponenséhez nyúlik vissza. Az általános prevenció alatt pedig az elrettentésen kívül a jogkövető magatartás elősegítését, begyakorlását is érti. A bűnösség meghatározó célja a deliktummal megzavart büntetőjogi normába vetett hit stabilizálása, és a kapcsolódó megbüntetésnek a büntetőjogi normába vetett bizalom helyességének megerősítését kell szolgálnia. *Jakobs* számára tehát a pozitív generálprevenció jelenti az elkövető felelősségének a mércéjét, a büntetés pedig az elkövetővel szemben végrehajtott "tiltakozás" a normasértés ellen.⁵⁶

Jescheck szerint a generálprevenciót nem szabad a bűnösséggel összemosni, mivel a bűnösség és a generálprevenció is különböző szinteken helyezkedik el. A bűnösség, mint a büntetés előfeltételének megállapítása úgy és akkor történik, amikor még a megbüntetés igényéről egyáltalán nincs szó. A generálprevenció esetében ellenben az ezt követő kérdéstről van szó, hogy vajon a közösségi jogtudat

A felróhatóság általános esete a polgári jogban a vétkeesség. A büntetőjogban a felróhatósági mozzanatra a bűnösség kategóriája utal, azzal áll összefüggésben. Felróhatóság címszóra lásd Lamm Vanda – Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi Lexikon*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 1999. 203. o.

⁵⁴ Lackner, Karl – Kühn, Kristian: *StGB Strafgesetzbuch Kommentar*, 25. Aufl. C.H. Beck, München, 2004. 69. o.

⁵⁵ Roxin: i.m. 206-211. o.; Roxin, Claus: *Kriminalpolitik und Strafrechtssystem*. 2. Aufl. Walter de Gruyter, Berlin, 1973.

⁵⁶ Jakobs: i.m. 34-49. o. Nagy Ferenc: A bűnösségen alapuló felelősség elvéről. In Tóth Károly (szerk.): *Dr. Tokaji Géza Emlékkönyv*. Acta Jur. et Pol. Tomus XLVIII. Szeged, 1996, 190. o.

megtartására figyelemmel büntetés szükséges-e.⁵⁷ Ennek folytán elutasítandóak mindazon nézetek, amelyek szerint a bűnösség megállapítását preventív megfontolások befolyásolják vagy akár meghatározzák. Ez a megközelítés félreérti azt, hogy a bűnösség nem következmény, hanem épp ellenkezőleg a büntetés preventív céljának az oka. A preventív szükségletek a bűnösséget nem indokolhatják és nem zárhatják ki.⁵⁸ Hirsch arra a következtetésre jut, hogy Roxin felfogása nem alkalmas a bűnösségi elv magyarázatára és a szükséges védő funkció betöltésére.⁵⁹ Jakobs és Roxin bűnösségi felfogását hibásnak minősíti és elutasítja Krey is.⁶⁰ Szerinte Roxin a háromtagú bűncselekményi felépítést lényegében négytagúra bővíti, amelyben a bűnösség helyébe a büntetőjogi felelősség kategóriáját helyezi, és ez két elemre (bűnösség és preventív szükségesség) tagolódik. Ennek a differenciálásnak dogmatikai előnye nem látható be, és a dogmatika már fennálló hipertrófiáját, azaz túltengését szükségtelenül erősíti.⁶¹

Úgy tűnik tehát, hogy a német szakirodalomban uralkodó bűnösségi büntetőjog ellenében kialakított funkcionális szisztéma kisebbségben maradó nézet marad.

Mindketten, Roxin és Jakobs is a funkcionalizmus képviselői és szisztematikus elképzeléseikben bizonyos fokú hegeli hatás érzékelhető, ugyanakkor az értékek filozófiája újkantianus gondolköze is, úgy, hogy mindketten a finalizmus elutasítása révén a különböző fogalmak normatív vagy teológiai aspektusának elsőbbséget adnak.⁶²

VIII. Adalékok az uralkodó német normatív / komplex bűnösségfogalomhoz

Vitatott ezen normatív bűnösségfogalom koncepciója, különösen az a kérdés, hogy a bűnösségi felróhatóságot materiálisan / tartalmilag mi alapozza meg és milyen kapcsolatban állnak egymással a "bűnösség" és a "felróhatóság" fogalmak.

Több német szerző a bűnösséget felróhatóságként definiálja, tehát ezeket a fogalmakat egyenlővé teszi.⁶³ Ez a megállapítás azonban legalábbis pontatlan, hiszen a felróhatóság csak a bűnösség következménye lehet, de az nem magával azonos. A felróhatóság nem azt jelenti, hogy az elkövetőnek a tettéért szemrehányás tehető, ez így csak a mások által adott ítélet valamiről, de nem ez a valami maga. Hasonlóan viselkedik, mint a jogellenesség és a jogtalanság fogalmak. Különbséget kell tenni ezért a *bűnösségi tényállás*, mint az értékelés tárgya, a *felróhatóság*, mint maga az értékelés és a *bűnösség*, mint az együttes értékállítás tárgya között, amelynél a felróhatóság tárgya tág értelemben az egész cselekmény, míg a bűnösségi tényállást szűkebb értelemben azon körülmények képezik, amelyek a jogtalanságról a felróhatóság számára jelentőséggel bírnak. Az értékelés tárgya és a tárgy értékelése összefoglalásaként a bűnösség-fogalom szükségképp komplex természetű. Az olyan bűnösség-fogalom, amely a tárgyi-tartalmi ismérvekről lemondhatna, nem létezik. Így a német uralkodó nézet – ha vannak is különbségek egyenként – "*komplex bűnösségfogalom*" felfogást képviseli.⁶⁴

Gropp szerint is az uralkodó nézet bár a szándékosságot és a gondatlanságot a *tényállásszerűség elemeként* rendezi el és ezáltal a cselekmény értékelésének tárgyaként bűnökként. Azonban a szándékosságot és a gondatlanságot, mint *bűnösségi formákat* a büntethetőséget /

⁵⁷ Jescheck – Weigend 1996: 410-412. o.

⁵⁸ Baumann – Weber – Mitsch: i.m. 436. o.

⁵⁹ Hirsch, Hans Joachim: Das Schuldprinzip und seine Funktion im Strafrecht. In ZStW 106 (1994) 755-758. p.

⁶⁰ Krey, Volker: Deutsches Strafrecht Allgemeiner Teil Band 1. 3. Aufl. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2008. 240-242.o.

⁶¹ Krey: i.m. 241-242. o.

⁶² Vö. Schünemann, Bernd: Strafrechtsdogmatik als Wissenschaft. in: Schünemann, B. et al. (Hrsg.): Festschrift für Claus Roxin. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2001. 23-24. o.

⁶³ "Schuld ist Vorwerfbarkeit", vö. pl. Fischer, Thomas: Strafgesetzbuch mit Nebengesetzen. 61. Aufl. C.H. Beck, München, 2014. 91. o.; Krey: i.m. 245. o.; Jescheck – Weigend: i.m. 404. o.

⁶⁴ Eisele: i.m. 191. o.

büntetés kiszabását megalapozó bűnösségen belül is értékeli. Az elkövetőnek azt róják fel, hogy ő szándékosan vagy gondatlanul cselekedett.

Emellett a bűnösségnek speciális szubjektív elemei / ismérvei, különösen érületi, felfogásbeli ismérvek (Gesinnungsmerkmale) képződ(het)nek.

Ennek megfelelően a bűnösség felépítése a következő:

- bűnösségre való képesség (azaz beszámítási képesség),
- szándékosság, illetve gondatlanság, mint bűnösségi formák, továbbá speciális személyes szubjektív ismérvek,
- (potenciális) jogtalansági tudat,
- bűnösséget kizáró okok hiánya.⁶⁵

IX. A bűnösségi szemrehányás indokolása / megalapozása

A vázolt elvi vitával részben összefüggésben áll és ugyanakkor vitatott kérdés, hogy materiálisan / tartalmilag a bűnösségi szemrehányást mi alapozza meg, mi indokolja és miben áll a bűnösségi ítélet vonatkozási / hivatkozási tárgya.

a) A norma szerinti magatartás elvárhatósága

Ma már hátérbe szorult az a tan, amely a normának megfelelő magatartás elvárhatóságában látja a bűnösségi beszámítás materiális alapját. Az elvárhatóság nem több, mint általános reguláris, azaz rendező elv, amely a bűnösség számára kevés magyarázattal szolgál. Közelebbről előbb *Goldschmidt* kísérletet tett arra, hogy a Franknál pontosabban nem indokolt felróhatóságot egy különleges kötelezettségi norma ("Pflichtnorm") megszegéséből vezesse le. A kizáró / kimentési okok vezérgondolatát pedig az elvárhatóság hiányában látta. Ezt követően *Freudenthal* az elvárhatóság hiányát általános törvényfeletti bűnösséget kizáró okká fejlesztette. Arra az eredményre jutott, hogy semmilyen kriminális büntetést nem érdemel az, aki a cselekménye körülményeire figyelemmel, annak elkövetését nem tudta elkerülni.⁶⁶ Az elvárhatóság hiánya, mint általános bűnösséget kizáró ok jelenleg a gondatlan és a mulasztásos deliktumoknál többnyire elismert, azonban a szándékos bűncselekményeknél nem érvényesül és elutasított.⁶⁷

b) A büntetés prevenció céljai

A bűnösségről szóló újabb vitákban hatással bír a funkcionális bűnösségfogalom. A bűnösség e tan szerint a büntetés preventív funkciója, és elsősorban a pozitív generálprevenció értelmében. Azonban ez a bűnösség-fogalom nem csupán nagy mértékben határozatlan, hanem megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, hogy az elkövető számára miért kötelező a norma követése. Így a norma legitimitása és a jogsértő elkövető bűnössége közötti összefüggés hiányzik.⁶⁸ A korábban említett és az itt vázoltak alapján tehát elutasítandók azok a nézetek, amelyek szerint a bűnösséget a *büntetés prevenció céljai* határozzák meg, vagy mint ilyenek egészítik ki (lásd *Jakobs* és *Roxin* nézeteit).

c) Pszichikai tényállás, illetve hibás akaratképződés

Ami materiálisan a bűnösségi szemrehányást megalapozza, az sokkal inkább az elkövető személyében a pszichikai tényállás, amely őt a szándékos / gondatlan cselekményéért felelőssé teheti és a joghoz való hibás magatartását / igazodását közelebbről jellemzi. A bűnösségi ítélet számára a kapcsolódási pont így először is az elkövetői hibás akaratképződés, amely abban áll, hogy ő nem a

⁶⁵ Gropp: i.m. 272. o.

⁶⁶ Vö. Jescheck: i.m. 454. p.; Roxin: i.m. 857. p.

⁶⁷ Vö. Jescheck: i.m. 455. p.; Jescheck – Weigend: i.m. 503-504. p.; Roxin: i.m. 857. p.

⁶⁸ Kindhäuser, Urs: Strafrecht Allgemeiner Teil. 3. Aufl. Nomos, Baden-Baden, 2008. 175-176. o.

jogszerű cselekvés szerint motiváltatta magát, jóllehet a cselekvése jogtalanságát (fel)ismerte vagy ismerhette volna (kognitív bűnösségi elem) és számára magatartásának megfelelő irányítása lehetséges lett volna (voluntatív bűnösségi elem).⁶⁹

X. A bűnösség kizárásával kapcsolatos német álláspontról

A bűnösség kizárásával kapcsolatban a német szakirodalomban általában különbségtétel figyelhető meg a bűnösséget kizáró okok (Schuldausschließungsgründe) és a kimentési okok (Entschuldigungsgründe) között. A bűnösséget megalapozó ismérvek, illetve a bűnösségi (elő)feltételek hiánya, azaz a bűnösségre való képesség (beszámítási képesség) és a jogellenesség / jogtalanság tudata hiánya esetén *bűnösséget kizáró okokról* van szó. Ezek nevesítve a bűnösségre képtelenség (beszámíthatatlanság) és az elkerülhetetlen tilalmazottsági tévedés (unvermeidbare Verbotsirrtum). Ezekben az esetekben az elkövető képtelen a cselekménye jogtalanságának belátására, illetve arra, hogy e belátás szerint cselekedjen.

A *kimentési okok* ellenben bár a cselekmény jogtalansági és bűnösségi tartalma csökkentésének / enyhítésének irányába hatnak, de azokat nem szüntetik meg. Így a rendkívüli motivációs helyzetre, a büntetést érdemlőség alsó határának el nem érésére figyelemmel a törvényhozó a bűnösségi szemrehányástól és a megbüntetésétől eltekint.

A következő kimentési okokat nevezik meg:

- a bűnösséget kizáró / kimentést eredményező végszükség;
- a jogos védelemnek ijedségből, félelemből való túllépése;
- szolgálati utasításra cselekvés;
- bűnösséget kizáró / kimentést eredményező kötelesség-összeütközés.⁷⁰

Létezik azonban olyan megfontolandó vélemény is, amely szerint a bűnösséget kizáró és a kimentési okok közötti differenciálásnak nincs valós érdemi alapja, és a törvényhozó az említett esetekben is egységesen arról szól, hogy az elkövető *bűnösség nélkül* cselekszik.⁷¹

XI. Bűnösségtani felfogások a magyar büntetőjogban

A XX. században a harmincas évektől kezdve *Magyarországon* is megjelent az az irányzat, amely a törvényi tényállás önállóságát felszámolta, a tényállásszerűséget bevonta a bűncselekmény fogalmába, s azt - *Heller Erik* (1880-1958) nyomán - mint tényállásszerű, jogellenes és bűnös cselekményt határozta meg.⁷² Az előbbi definíciót *Schultheisz Emil* (1899-1983) is képviselte, és további bűncselekmény-fogalmi elemmel bővítette ki: a cselekménynek azzal a sajátosságával, hogy "*megbüntetése esetén a büntetés céljai megvalósulhatnak*".⁷³

1952-ben tette közzé először *Kádár Miklós* (1904-1971) az általános részi tankönyvét.⁷⁴ Ebben a munkában Kádár a bűncselekménytant – szovjet hatásra – a törvényi tényállás tág értelmű fogalmára építette, amely szerint a bűncselekmény egyenlő a tényállásszerű cselekménnyel. A bűncselekmény törvényi tényállása tárgyra, tárgyi oldalra, alanyra és alanyi oldalra tagolódott.⁷⁵

⁶⁹ Eisele: i.m. 192. o.

⁷⁰ Jescheck – Weigend: i.m. 476-477. o.; Otto: i.m. 212-229. o.; Wessels – Beulke: i.m. 155. o.; Gropp: i.m. 279-309. o.

⁷¹ Baumann – Weber – Mitsch: i.m. 553. o.

⁷² Heller Erik: A magyar büntetőjog általános tanai. Szent István Társulat, Szeged, 1937. 59-60. o.

⁷³ Schultheisz Emil: A bűncselekmény tana. Debreceni Tudományegyetemi Nyomda, Debrecen, 1948. 13. o.

⁷⁴ Kádár Miklós: Magyar Büntetőjog. Általános Rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.

⁷⁵ A tényállási elemek körét illetően ez a "magyarított", eredetileg szovjet nézet "köszön vissza" a legutóbbi időszakban is hazánk több büntetőjogi képzési helyének tankönyvében, lásd pl. Földvári József: Magyar Büntetőjog Általános Rész. 7. kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 86-129. o.; Görgényi Ilona: Tényállástan. In Horváth Tibor (szerk.): Magyar büntetőjog általános rész. Complex, Budapest, 2007. 142-172. o.; Balogh Ágnes: A törvényi tényállás

Eszerint a társadalomra veszélyesség és a jogellenesség is a tárgyi oldal elemévé vált. A bűncselekmény fogalmi ismérvei (társadalomra veszélyes, jogellenes, bűnös és büntetéssel fenyegetett cselekmény) feloldódtak a törvényi tényállás általános fogalmában.⁷⁶ Kádár ebben az 1952. évi kötetében valójában az 1951-ben magyarul is megjelent Menysagin szerkesztette szovjet büntetőjogi tankönyvet követte, magyarra "alkalmazta".⁷⁷ Ebben a felfogásban is a bűnösség gyakorlatilag a szándékosságot és a gondatlanságot foglalta magában, ugyanakkor az 1950. évi II. törvényben, a Btá.-ban a bűnösség még nem önálló bűncselekmény-fogalmi összetevő.⁷⁸ A Kádár-féle tankönyv 1955-ig három kiadást ért meg, 1957-től helyét az egyetemi oktatásban szerzői kollektívák által írott jegyzetek váltották fel.

Módszertani megjegyzésként rögzíthető az, amely szerint a jogalkotásban, de az elméletben és a jogalkalmazásban is érvényesítendő követelmény, hogy először a bűncselekmény fogalma, a büntetőjogi felelősség pozitív feltételeit / összetevőit / elemeit kell vizsgálni. Ha a pozitív elem megvalósult, kerülhet sor a negatív elem / ok vizsgálatára. Az egész vizsgálódási folyamat pedig az *objektív*től a *szubjektív felé* sorrendben egymásra épülve, haladva történhet.⁷⁹ E módszer alkalmazásának garanciális jelentősége van,⁸⁰ mert pl. ha az adott magatartás nem tényállásszerű cselekmény, nem kerülhet sor a jogellenesség (társadalomra veszélyesség), a bűnösség vizsgálatára. Vagy ha az adott cselekmény bár tényállásszerű, de azt pl. jogos védelemben követik el, jogellenesség híján szintén nem kerülhet sor a bűnösség elemzésére. Megjegyezhető továbbá, hogy az elsődleges – felfogásom szerint a bűncselekményi jelleget eleve kiküszöbölő – büntethetőségi akadályok nem különíthetők el a bűncselekmény fogalmi elemeitől, és nem különálló egységként indokolt tárgyalni, elemezni őket.

Horváth Tibor megítélése szerint két bűncselekmény-fogalmi, bűncselekménytani felfogás alakult ki hazánkban, amelyek tartalmi kérdésekben érdemben nem térnek el egymástól. „A két nézetcsoporthoz között a különbség a bűncselekménytani megközelítésében és a dogmatikai összefüggések módjában van. A szegedi iskola – Tokaji Géza és Nagy Ferenc – a neoklasszikus bűncselekménytani által kialakított elméleti fogalomváz keretében magyarázza és rendszerezi a törvényi fogalmat, míg mások a törvényi fogalomból kiindulva magyarázzák a fogalmi ismérvek elméleti hátterét.”⁸¹ Ennek megfelelően a Földvári József, Békés Imre, Horváth Tibor által képviselt felfogás a törvényi bűncselekmény-fogalomból kiindulva értelmezi a bűnösséget és annak lényegét, és a kapcsolódó kizáró okokat.

A későbbiek során mind több szerző vonta be a társadalomra veszélyességen és a bűnösségen kívül a bűncselekmény fogalmába a tényállásszerűséget is, éspedig a büntetni rendeltség körében.

fogalma és fajtái. A bűncselekmény tárgya. A bűncselekmény tárgyi elemei. A bűncselekmény alanya. A bűncselekmény alanyi elemei. In Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): Magyar büntetőjog általános rész. Osiris, Budapest, 2010. 92-120. o.; Blaskó Béla: Magyar Büntetőjog Általános Része. Ötödik kiadás. Rejtjel, 2013. 156-172. o. Az érintett magyar szerzők remélhetően az eredetileg szovjet nézet ismeretében képviselték / képviselik ezt a felosztást. A szegedi büntetőjogi iskola a tényállási elemek körét szűkebben határozta / határozza meg és részben másként. Vö. Tokaji: i.m. 163-170. o.; Nagy – Tokaji: i.m. 112-114. o.; Nagy 2010: 90-91. o.; Nagy 2014: 156-158.o.

⁷⁶ Vö. Györgyi Kálmán: A legújabb magyar büntetőjog-tudomány fejlődésének fő irányai. in: Nagy Lajos (főszerk.): Jogász Szövetségi Értekezések. MJSZ, Budapest, 1979. 130. o.

⁷⁷ Zöldy Mihály: A Magyar Büntetőjog. Általános Rész c. tankönyv ankétjáról. Felsőoktatási Szemle 1953. 265. o.

⁷⁸ Vö. Nagy 2014: 141. p.

⁷⁹ Ennek a követelménynek nem felel meg a korábbi és az új Btk. bűncselekmény-fogalmi meghatározása, amely épp ellenkezőleg, a szubjektív felé halad az objektív irányába.

⁸⁰ „A törvényesség megvalósításának követelménye a külvilágban érzékelhető mozzanatokból a tudati elemek felé való haladás logikai sorrendjét követeli meg, vagyis azt, hogy a bűnösségnek, és ezáltal a cselekmény felróhatóságának a vizsgálatához a jogalkalmazó, a bíró csak akkor juthasson el, ha már megállapította a büntető törvénybe ütköző cselekmény valamennyi objektív ismérvének megvalósulását. [...] A bűnösség vizsgálatához a bíró tehát csak akkor juthat el, ha már megállapította a bűncselekmény objektív elemeinek maradéktalan megvalósulását.” Viski László: Bűnösség. In Szabó Imre (főszerk.): Állam- és Jogtudományi Enciklopédia. Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 460. o.

⁸¹ Horváth Tibor: A bűncselekmény fogalma. in: Horváth Tibor (szerk.): Magyar Büntetőjog Általános Rész. Complex Kiadó, Budapest, 2007. 125-126. o.; új kiadás 2012. 126. o.

Földvári József (1926-2009) az 1984. évet követő tankönyveiben⁸² a fogalom meghatározásánál csak a törvényi definícióra van tekintettel.⁸³ Ennek megfelelően jogellenesség nem külön fogalmi ismérv, mert - annak két oldalát szétválasztva - a materiális jogellenességet a társadalomra veszélyességgel, a formális jogellenességet a büntetni rendeltség keretében pedig a tényállásszerűséggel azonosítja. Így a bűncselekmény fogalmi elemei: a cselekmény, a büntetni rendeltség, a társadalomra veszélyesség, az elkövető bűnössége.⁸⁴ Földvári a bűnösséget "az elkövető és cselekménye közötti pszichikus viszonyként" határozza meg, "amely miatt neki a cselekményét felróhatjuk". E meghatározás szerint a bűnösség alapja az elkövető pszichikumában van, de nem merül ki csupán ebben, hanem "lélektani alapokon felépülő, szociáletikai elemekkel átszőtt sajátos büntetőjogi kategória". Tehát a bűnösség "jogi kategória is, mert utal a cselekmény felróhatóságára, büntetőjogi értékelésre". A "bűnösségben megnyilvánuló értékítélet alapja a cselekmény társadalomra veszélyes jellegének ismerete, vagy az, hogy ez az ismeret a közösségi várakozással ellentétben hiányzott".⁸⁵ A büntethetőséget kizáró okok körében a tényállásszerűséget a beszámítási képességet kizáró okok (a gyermekkor, a kóros elmeállapot), a kényszer és a fenyegetés zárja ki. Földvári magyarázata szerint az "értékelésre még nem képeseknek nincs beszámítási képessége, beszámítási képesség nélkül nincs alany, alany nélkül nincs törvényi tényállásszerűség, tényállásszerűség nélkül nincs bűncselekmény".⁸⁶ A bűnösséget kizáró okok a tévedés és az előjáró parancsa.⁸⁷

A későbbi, más szerzők által írt, pécsi tanszék gondozásában megjelent tankönyvekben a bűnösségre vonatkozóan Földvári tankönyvi nézete jelenik meg és köszön vissza.⁸⁸ A büntethetőségi akadályokat illetően annyiban történt változás, hogy a kényszer magatartást kizáró ok lett, míg a fenyegetés a tévedés mellett az elkövető bűnösségét zárja ki.⁸⁹

Lényegében Földvári álláspontját fogadja el Békés Imre (1930-2010), aki szerint a bűncselekmény társadalomra veszélyes, bűnös és büntetendő cselekmény. A büntetendőség magában foglalja a tényállásszerűséget és ezzel összefüggésben a formális jogellenességet, a társadalomra veszélyesség pedig⁹⁰ azonos a materiális jogellenességgel. Földvári és Békés álláspontja tehát lényegében azonos.

Békés Imre a bűncselekmény fogalmi elemei körében a bűnösségről ír, majd a törvényi tényállás alanyi oldalának szükséges ismérveként jelenik meg a bűnösség.⁹¹

Békés szerint a bűnösség a szándékosságban vagy gondatlanságban kifejeződő pszichikus kapcsolat, amely az elkövetéskori rá gondolásban fejeződik ki.⁹² Vagyis Békés itt egyértelműen a pszichológiai bűnösségi felfogást képviseli.

Békés a *büntethetőséget kizáró okokat* három csoportra osztja, nevezetesen a beszámítást kizáró, a bűnösséget kizáró, és a cselekmény társadalomra veszélyességet kizáró okok csoportjára. A beszámítást kizáró okok (gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer, fenyegetés; jogos védelem és a végszükség túllépése) "közös jellemzője, hogy hiányzik a bűncselekmény alanya. Megjegyezzük, egyes szerzők (pl. Nagy Ferenc) ezeket az okokat nem a törvényi tényállással, hanem a bűnösséggel

⁸² Megjegyezhető, hogy a korábbi pécsi professzor, Földvári általános részi tankönyvének legutolsó kiadása 2006-os, de jobban elterjedt és használtos a 2002-ből való 6. átdolgozott kiadású tankönyve.

⁸³ Az is megjegyezhető, hogy Földvári 1999-ben megjelent tanulmányában a szegedi büntetőjogi iskola által képviselt állásponthez feltűnően hasonló bűncselekmény-fogalom meghatározást tett közzé. Földvári szerint is a bűncselekmény a tényállásszerű (büntetni rendelt), jogellenes (társadalomra veszélyes) és bűnös cselekmény. Vö. Földvári József: A bűncselekmény fogalmáról – de lege ferenda. In Magyar Jog 1999/1. 4. o.

⁸⁴ Földvári József: Magyar Büntetőjog Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 78-84. o.

⁸⁵ Földvári: i.m. 83. o.

⁸⁶ Földvári: i.m. 145. o.

⁸⁷ Földvári: i.m. 157., 163. o.

⁸⁸ Balogh: i.m. 88-89. o.

⁸⁹ Balogh: i.m. 123. o.

⁹⁰ Békés Imre: A bűncselekmény tana. in: Békés Imre (szerk.): Büntetőjog Általános rész. HVG-Orac, Budapest, 2002. 80-81. o.

⁹¹ Békés: i.m. 86-89. o.

⁹² Békés: i.m. 115-116. o.

hozzák összefüggésbe és ezért ezen okokat bűnösséget kizáró okoknak minősítik.⁹³ Békés a bűnösséget kizáró okok körében csupán a szándékos bűnösséget kizáró tévedést és a speciális, kizárólag a katonákra vonatkozó előljáró parancsát említi.⁹⁴ Ugyanez a tartalom ismétlődik a 2010. évi ötödik kiadású pesti tankönyvben is.⁹⁵

Belovics Ervin a Földvári és Békés korábbi tankönyvi bűncselekmény-fogalmi felfogásához kapcsolódóan értelmezi és csoportosítja a kizáró okokat. Szerinte „A beszámítást kizáró okok közös jellemzője, hogy hiányzik az alannyá válás valamelyik feltétele, vagy főszabályként a legalább 14. életév betöltése, illetve a legalább korlátozott beszámítási képesség.” „Valójában a gyermekkor esetében is arról van szó, hogy a Btk. által felállított vélelem (sic) szerint, aki még nem töltötte be a 14. életévét – bizonyos bűncselekmények elkövetésekor a 12. életévét -, az nem rendelkezik a büntetőjog által megkívánt beszámítási képességgel.” Beszámítást kizáró ok még a kényszer és a fenyegetés, továbbá a jogos védelem és a végszükség.⁹⁶ A bűnösséget kizáró okok köre pedig a tévedésre és a speciális katonai előljáró parancsára szűkül.⁹⁷ Az rögzíthető tehát, hogy *Belovics Ervin* is a Békés Imre féle tankönyvi bűnösség és kizáró okokra vonatkozó felfogást veszi át és folytatja.

A bűncselekmény fogalma keretén belül *Horváth Tibor* (1927-2015) szerint a bűnösség fogalma „a pszichológiai és normatív-értékelő - mozzanatok egysége, amelyben az alapvető az elkövető pszichikai viszonya cselekményéhez”. Vagyis a bűnösség az elkövető és a társadalomra veszélyes cselekmény közti pszichikus viszony, amelynél fogva a cselekmény az elkövetőnek felróható. Ez a felfogás lényegében a hazai pszichológiai bűnösségtani irányzatot követi. Ugyanis ebben az összefüggésben a felróhatóság, az értékelő elem a pszichikus viszony automatikus következményének tekinthető, ti, nincs önálló jelentősége és funkciója. Ezt a *Horváth Tibor* által képviselt felfogást „erősíti” az a megállapítása, hogy a bűnösség bár elvileg összetett fogalom, azonban az „elkövető cselekménye, életkora, beszámítási képessége valójában szükséges előfeltételek, de nem elsősorban a bűnösség előfeltételei, hanem a bűncselekmény létrejöttének általános előfeltételei”.⁹⁸ (sic) A pszichológiai bűnösségi irányzat követője *Blaskó* is.⁹⁹

XII. A hazai pszichológiai irányzatú bűnösségre vonatkozó szerzői álláspontról

a) A tisztán pszichológiai bűnösségi felfogás, így a csak szándékosságot és gondatlanságot involváló hazai bűnösségi értelmezés – nem jól megoldható és abszurd konzekvenciáira is figyelemmel – nem fogadható el és nem követendő. A szándékosság vagy a gondatlanság megléte ugyanis még nem jelent minden esetben bűnösséget.¹⁰⁰

Földvári József, Békés Imre, *Horváth Tibor* és követőik által a bűnösséggel és a kizáró okokkal kapcsolatban képviselt felfogás úgy összegezhető, hogy lényegében a hazai pszichológiai bűnösségi irányzathoz kapcsolható álláspontot követnek, és a bűnösséget pusztán a szándékosság és

⁹³ Békés: i.m. 131. o.

⁹⁴ Uo. 131. o.

⁹⁵ Békés Imre: A bűncselekmény tana. in: Busch Béla (szerk.): Büntetőjog Általános rész. 5. kiadás. HVG-Orac, Budapest, 2010, 117-118., 143-145. o., 158-160. o.

⁹⁶ *Belovics Ervin*: A büntetendőséget kizáró okok. HVG-Orac, Budapest, 2009. 35-36. o. *Belovics Ervin*: A büntetőjogi felelősségre vonás akadályai. In *Belovics Ervin – Nagy Ferenc – Tóth Mihály*: Büntetőjog I. Általános Rész. A 2012. évi C. törvény alapján. HVG-Orac, Budapest, 2012. 221. o.; 3. kiadás 2015. 197. o.

⁹⁷ *Belovics* 2012: 222. o.; 2015, 198. o.

⁹⁸ *Horváth* 2007: 135-137. o.; *Horváth* 2012: 135-137. o.

⁹⁹ *Blaskó*: i.m. 180-181. o.

¹⁰⁰ A XX. század első évtizedében *Degré* már felismeri az akkori legújabb német szakirodalom (pl. *Dohna*, *Frank*) ismerete alapján, hogy a bűnösség, a bűnösségi ítélet „psichikai tényeken és értékelési mozzanatokon épül fel.” Az ilyen álláspont mellett „a beszámítható állapot a dolog természete szerint előfeltétele a bűnösségi ítéletnek.” *Vö. Degré*: i.m. 10. o.

a gondatlanság gyűjtőfogalmának tekintik. Földvári és Horváth is szól ugyan a bűnösség fogalmánál a pszichikus viszony mellett a felróhatóságról, de ez az értékelő elem a pszichikus viszony automatikus következményének tekinthető, ugyanis önálló jelentősége és funkciója nincs.

Az eredeti pszichológiai felfogástól (pl. Beling, Liszt) eltérően az említett hazai szerzők a beszámítási képességet nem tekintik a szándékosság és a gondatlanság (elő)feltételének,¹⁰¹ azaz az nem tartozik a bűnösséghez, hanem a törvényi büntetni rendeltség keretében a tényálláson (tényállásszerűsége) belül „az alannya válás feltétele”.

Az életkor és a beszámítási képesség azonban nem pozitív tényállási elemek, mivel nem így szabályozza őket a büntető törvény.¹⁰²

A pszichológiai bűnösség-felfogás továbbá nincs abban a helyzetben, hogy a kizáró okokat megfelelően megmagyarázza. Így az életkort kizáró gyermekkor, és a beszámítási képességet kizáró okok sem a tényállásszerűséget kiküszöbölő körülmények. Továbbá a 12. illetve 14 év alatti életkor *nem* a beszámítási képesség hiányát jelenti. A büntető törvény korábban és most is nem így szabályozta /szabályozza a gyermekkort, hanem büntethetőséget kizáró olyan okként, amely szerint a jogalkotó állást foglal a tekintetben, hogy melyik az az életkor, amelytől kezdve a büntetőjogi felelősségre vonás céljait a büntetőjogi elbírálás már megfelelően szolgálhatja, illetve ameddig célszerűbb szükség esetén igazgatási úton intézkedést alkalmazni. A hatályos Btk. is tehát valójában nem a beszámítási képesség meglétét vagy hiányát vélelmezi.¹⁰³ [Az egyes országok (büntető) jogi szabályozásában is a gyermekkor felső határa és a büntetőjogi felelősség alsó határa eltérően alakul. Így pl. az angoloknál vagy a svájciaknál 10 éves, a hollandoknál 12 éves, míg a franciáknál vagy a svédeknek 15 éves kortól kezdődik / kezdődhet a büntetőjogi felelősségre vonhatóság. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyik országban csak a 10 év alattiak, míg más országokban a 14-15. év betöltése előtti gyerekek lennének beszámíthatatlanok, még a valójában nem létező vélelmezés szintjén sem. Vagyis a törvényben szabályozott életkor a jogalkotó által meghatározott normatív kritérium.]

De további abszurd következményhez vezet a tényállásszerűséget kizáró felfogás, hisz a gyermekkorú vagy a beszámíthatatlan személy az alannya válás hiányában nem követhet el társadalomra veszélyes (jogellenes) magatartást sem, így velük szemben pl. jogos védelemnek sem lehet(ne) helye.

XIII. Hazai kísérletek a tisztán normatív bűnösségi felfogás mellett, és azok szerzői értékeléséről

Korábbi, majd későbbi tankönyvi nézetével szemben a rehabilitációs munkájában a tisztán normatív bűnösségi felfogást tette magáévá hazánkban *Békés Imre*, aki szerint a bűnösség nem a szándékosság és a gondatlanság gyűjtőfogalma, hanem értékítélet. „Ez az értékítélet azt fejezi ki – szándékos bűncselekmény esetén –, hogy a tettes rosszul motiváltatta magát, nem érvényesültek benne az elkövetéstől visszatartó motívumok.” Szándékos bűncselekmény esetén a bűnösség alkotóelemeinek a törvényben meghatározott életkort, a beszámítási képességet, a társadalomra veszélyesség tudatát és az elvárhatóságot tekinti.¹⁰⁴

¹⁰¹ Megjegyezhető, hogy a különböző német bűnösségi irányzatok képviselői a beszámítási képességet egyaránt a bűnösséggel hozták / hozzák összefüggésbe, és annak elemének, illetve (elő)feltételének tekintették és tekintik. (L. akár Liszt, akár Frank, akár Mezger, akár Welzel, akár a mai uralkodó bűnösségtani nézeteket.)

¹⁰² Vö. Tokaji: i.m. 136. o.

¹⁰³ Nagy Ferenc: A bűncselekmény fogalma és fogalmi elemei. in: Belovics Ervin – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: Büntetőjog I. Általános Rész. Harmadik hatályosított kiadás. HVG-Orac, Budapest, 2015. 189. o. Az a szerző benyomása, hogy az életkor és a beszámítási képesség tévesnek tekinthető rendszerbeli elhelyezésével és problematikus megítélésével részben összefügghet az életkorral, a gyermekkorral kapcsolatos tisztázatlan és ellentmondásos hazai jogalkotói, jogalkalmazói és elméleti-dogmatikai helyzet.

¹⁰⁴ Békés Imre: A jogállami büntetőjog bűncselekménytani alapjai. in: Margitán Éva – Kisfaludi András (szerk.): Nyugat-európai hatások a magyar jogrendszer fejlődésében. ELTE ÁJTK, Budapest, 1994. 26-28. o.

A bűnösségre, a bűnösséget kizáró okokra vonatkozó *újabb hazai felfogás* értelmében a „cselekmény akkor bűnös, ha a tényállásszerű és jogellenes cselekménytől való tartózkodás az elkövetőtől [...] elvárható lett volna”.¹⁰⁵ Vagyis *Hollán* nézete a bűnösséget lényegében az elvárhatósággal hozza úgy összefüggésbe, hogy a bűnösségnek pontosabb, közelebbi meghatározása, a bűnösség elemeinek tisztázása alapvetően hiányzik. E felfogás eredményeként a bűnösséget kizáró okok esetében is olyan körülményekről van szó, amelyeknél „a tényállásszerű és jogellenes cselekménytől való tartózkodás az elkövetőtől nem várható el”. E tekintetben is tehát *Hollán* az elvárhatósággal, illetve annak hiányával interpretál.¹⁰⁶ Azonban az elvárhatósággal kapcsolatban azt lehet rögzíteni, hogy az nem több mint általános rendező elv, amely a bűnösség számára önmagában kevés érdemi, konkrét magyarázatot kínál.¹⁰⁷ Ugyanakkor azt helyesen állapítja meg a szerző, hogy a „bűnösséget kizáró okokat kizárólag a büntető törvény szabályozza”, és ezen kizáró körülményeket a tisztán normatív bűnösségi iránynak megfelelően precízen pontosítva sorolja fel (gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer és fenyegetés, jogellenességben való tévedés, továbbá a jogos védelmi és a végszükségi helyzet arányossági túllépése, valamint a különös részben szabályozott bűnösséget kizáró okok).¹⁰⁸

A szerző értékelése szerint a bűnösség pusztán értékítéletként nem fogadható el, nem lehetséges. Az elkövető nem amiatt büntethető, ami a mások fejében megjelenik, és azt értékelésként végzik, hanem amiatt, amit ő saját maga szándékosan vagy gondatlanul okoz. Természetesen a bűnösségi ítélet értékelő, az elkövető bűnössége azonban pszichológiai momentumot nem nélkülözhet. Az elkövetőnek a cselekményéhez fűződő belső kapcsolatát / viszonyát (beleértve az elkövető értékelését is) annak ismernie kell, aki az elkövetői magatartást értékelni akarja. Kihagyott megfogalmazással: az elkövető határoz a saját bűnösségéről. Mások csupán azzal a lehetőséggel rendelkezhetnek, hogy az értékelést felülvizsgálják és a saját értékelésükhöz mérjék.

Ha a bűnösség a tárgy pusztán értékelése lenne, úgy az értékelési mércék és kritériumok egyszer s mindenkorra adottak lennének, a következményeket nem kellene az elkövető speciális / különleges sajátosságaihoz igazítani és változtatni.¹⁰⁹

Végezetül arra kell rámutatni, hogy az elkövetőnek nem a hibás értékelését rójuk fel, hanem a hibás cselekvését a helyes értékelése ellenére. A tolvaj, a rabló, az emberölést elkövető egészében általában helyesen értékeli, ismeri, tudja, hogy amit ő tesz azt nem szabad megtennie. Mégis ezen a saját helyes értékelésén túlteszi magát.

Ez is azt mutatja, hogy a bűnösségfogalomban a normatív elem(ek) túlhangsúlyozása nem helyénvaló, nem megfelelő.¹¹⁰

XIV. A bűnösség hazai sajátos, illetve komplex jellegű felfogásáról

Sajátos rendszert dolgozott ki *Viski László* (1929-1977), aki szerint a bűncselekmény a büntetőjog-ellenes és felróható cselekmény. A felróhatóságon azoknak az elemeknek az összességét értette, amelyet bűnösségnek nevezünk. A felróhatóság összetevői a megfelelő életkor, a beszámítási képesség, a szándékosság, gondatlanság és az elvárhatóság.¹¹¹

¹⁰⁵ Hollán Miklós: A cselekmény bűnössége és az azt kizáró okok. In Kis Norbert – Hollán Miklós: Büntetőjog I. Az anyagi büntetőjog általános része. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2011, 119. o.; 2. átdolgozott kiadás, 2013. 154-155. o.

¹⁰⁶ Hollán 2013: 155. o.

¹⁰⁷ Vö. Eisele: i.m. 192. o.

¹⁰⁸ Hollán 2013: 156. o.

¹⁰⁹ Vö. Baumann – Weber – Mitsch: i.m. 435. o.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Viski László: Közlekedési büntetőjog. KJK, Budapest, 1974. 320. o.; vö. Tokaji: i.m. 95. o., Nagy 2014: 142. o. Viski nézete szerint a bűncselekmény szubjektív fogalmi eleme nem csupán a bűnösség, hanem az ennél tágabb kategóriát

Bűnösségen pedig az elkövetőnek „az általa véghezvitt társadalomra veszélyes cselekményhez fűződő – szándékosság vagy gondatlanság formájában kifejezésre jutó – pszichikus viszonyt értjük, amely megalapozója annak, hogy neki cselekménye felróható legyen.”¹¹² Eszerint a bűnösség olyan jogi értékelő kategória, amelynek alapja az elkövető pszichikumában van.

Sajátos meghatározást követ *Gellér Balázs*, aki szerint „A bűnösség magában foglalja a szándékosságot, a gondatlanságot és a társadalomra veszélyesség tudatát vagy annak elvárhatóságát.”¹¹³

A *szegedi büntetőjogi iskola* komplex jellegű felfogása értelmében a bűnösség felróható pszichés viszony az elkövető és a társadalomra veszélyes cselekménye, illetve következménye(i) között.¹¹⁴

Ez a bűnösségfogalom a pszichológiai és a normatív egysége. Az ontológiailag létrejövő pszichés viszony a bűnösség alapja, s ez a pszichés viszony normatív-értékelő mozzanattal kiegészülve válik általános érvénnyel bűnösséggé. Ennek megfelelően a bűnösséget megalapozó pszichikus viszonyt nem váltja fel a jogrend, vagy a bíró értékítéletével, avagy egy általános rendező elvvel, ami pedig a tisztán normatív bűnösségfogalmakra általában jellemző. Ebből következően a bűnösség több elemből felépülő bűncselekmény-fogalmi elem. A bűnösség összetevői:

- megfelelő életkor,
- beszámítási képesség,
- szándékosság és a gondatlanság,
- jogszerű magatartás elvárhatósága.¹¹⁵

A fenti álláspontnak megfelelően „A bűnösséget kizáró okok a több elemből felépülő bűnösség egyes összetevőit zárják ki, vagyis a megfelelő életkort a megfelelő életkor hiánya, a gyermekkor; a beszámítási képességet a beszámítási képességet kizáró okok; a szándékosságot a tévedés; az elvárhatóságot az elvárhatóságot kizáró okok küszöbölik ki.”¹¹⁶

A jogos védelem és a végszükség mennyiségi túllépésére vonatkozó törvényi rendelkezés a hatályos Btk.-ban [Btk. 22. § (3) bek.; 23. § (2) bek.] már nem a beszámítási képességet befolyásoló körülmény, hanem annak tényleges hatásától független olyan ok, amelynek rendszerbeli helye az elvárhatóságot kizáró okok körében lehet.¹¹⁷

A komplex bűnösségfogalmi felfogás következményeként szólni kell a *kettős hely / funkció tanáról*. Vagyis a szándékosság és a gondatlanság egyrészt szubjektív tényállási elem, másrészt büntethetőséget megalapozó és értékelő bűnösségi forma. A tényleges, illetve a potenciális pszichikai kapcsolat és a normatív, felróhatósági elem azonban élesen és mereven egyáltalán nem választható el egymástól, hanem kölcsönös kapcsolatban, összefüggő egységben állnak, úgy, hogy az egyik komponens a másik nélkül nem érthető és nem értelmezhető.

jelentő, bűnösséget is felölő felróhatóság. A magatartás felróhatósága a társadalomra veszélyes cselekmény és az elkövetője közötti aktuális, és rosszallást érdemlő pszichikus viszony, amelynél fogva a cselekmény alanyilag is büntetést érdemlővé válik. Viski 1980: 459. o.

¹¹² Viski 1974: 384. o.

¹¹³ Gellér Balázs József: A Magyar Büntetőjog Tankönyve I. Általános Tanok. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 116. o.

¹¹⁴ Ezt az eredetileg Tokaji Géza által kimunkált és képviselt meghatározást később kiegészítve és pontosítva e sorok írója vitte és fejlesztette tovább. Vö. Tokaji: i.m. 134. o.; Nagy – Tokaji: i.m. 164. o.; Nagy Ferenc: A Magyar Büntetőjog Általános Része. Korona Kiadó, Budapest, 2001. 214. o.; Nagy Ferenc: A Magyar Büntetőjog Általános Része. HvgOrac, Budapest, 2008. 162. o.; Nagy 2014: 250. o.; Horváth Tibor véleménye szerint „Nagy Ferenc bűncselekménytani felfogásában követője és továbbfejlesztője Tokaji Gézának.” Horváth 2007: 125. o.; Horváth 2012: 125., 135. o.

¹¹⁵ Nagy – Tokaji: i.m. 165. o.; Nagy 2014: 250-251. o.

¹¹⁶ Nagy – Tokaji i.m. 168. o., 175-177. o.; Nagy 2014: 255. o.; Nagy 2015: 184-191. o.

¹¹⁷ Nagy 2014: 222-228. o. Ugyanígy Gál Andor: A jogos védelem ratio legis-e alkotmánykonform értelmezésben. in: Balogh Elemér (szerk.): Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara oktatóinak tollából. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016. 419-420. o.; Gál Andor: A jogos védelem szabályozási céljára vonatkozó elméletekről. In Jogtudományi Közlöny 2016/5. 336-337. o.

Így miként a cselekmény tényállásszerűsége annak a jogellenességét is indikálja / jelzi, úgy a tényállási szándék, illetve a gondatlanság mint szubjektív tényállási ismérv a szándékos vagy gondatlan bűnösség meglétének indiciumát szolgáltatja. Ez az indicium atipikus szituációkban megcáfolható, miként a bűnösséget kizáró okok esetében.¹¹⁸

A kettősség tehát nem csupán a szándékosságra vonatkozik, hanem a gondatlanságra is. Ennek megfelelően a „gondatlanság” mint tényállási ismérv és mint bűnösségi forma szintén kettős természetű.¹¹⁹

¹¹⁸ Vö. Wessels – Beulke – Satzger: i.m.: 56-57. o.

¹¹⁹ Vö. Wessels – Beulke – Satzger: i.m. 270-271. o.